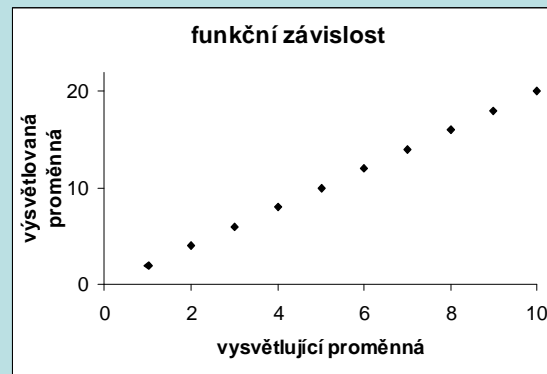

Jednoduchá korelační analýza

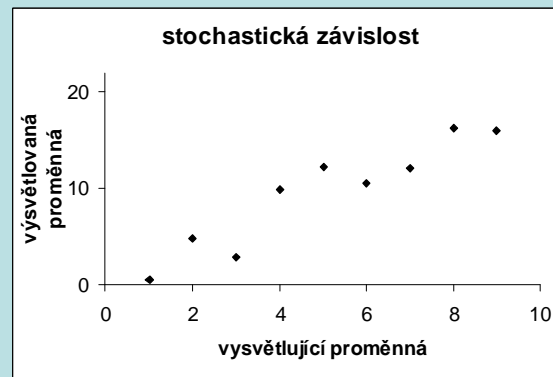
Motivace

Uvažme náhodné veličiny X , Y , které jsou aspoň ordinálního typu. Tyto náhodné veličiny mohou mít různý vztah:

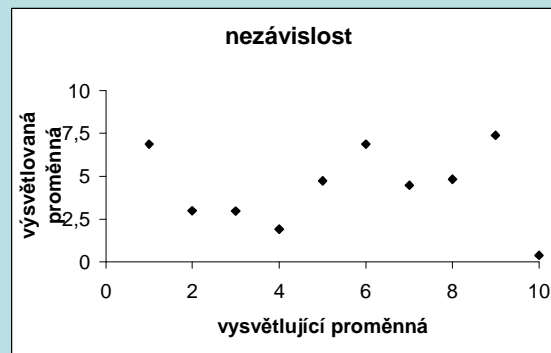
- **Deterministická (funkční) závislost:** jedna náhodná veličina je spjata s druhou náhodnou veličinou funkční závislostí vyjádřenou předpisem $Y = g(X)$, např. X – poloměr náhodně vybrané sériově vyráběné kuličky do kuličkových ložisek, $Y = \frac{4}{3}\pi X^3$ - objem této kuličky. Každé realizaci náhodné veličiny X (vysvětlující proměnná) je přiřazena právě jedna realizace náhodné veličiny Y (vysvětlovaná proměnná).

- **Stochastická závislost:** jedna náhodná veličina ovlivňuje v různé míře druhou náhodnou veličinu, např. X – věk pracovníka v letech, Y – počet dnů absence za rok. Každé realizaci náhodné veličiny X může být přiřazeno více realizací náhodné veličiny Y . Závislost může být jednostranná i oboustranná.

- **Stochastická nezávislost:** náhodné veličiny se navzájem neovlivňují, např. házíme-li naráz dvěma kostkami a označíme X – počet ok padlých na jedné kostce, Y – počet ok padlých na druhé kostce, pak náhodné veličiny X, Y jsou stochasticky nezávislé.

X a Y jsou stochasticky nezávislé, když platí: $\forall (x, y) \in \mathbb{R}^2 : \Phi(x, y) = \Phi_1(x)\Phi_2(y)$

X a Y jsou nekorelované, když platí $C(X, Y) = 0$ (tj. mezi X a Y není žádný lineární vztah).

Ze stochastické nezávislosti vyplývá nekorelovanost, avšak z nekorelovanosti nevyplývá stochastická nezávislost.

Korelační analýza:

- zkoumá, zda existuje závislost mezi dvěma náhodnými veličinami X, Y, které jsou buď ordinálního nebo intervalového či poměrového typu. **Důležité** – nelze se spokojit s formálním matematickým popisem závislosti, závislost musí být logicky zdůvodnitelná!
- pomocí Pearsonova či Spearmanova koeficientu korelace měří těsnost této závislosti
- pro náhodné veličiny intervalového a poměrového typu je založena na předpokladu, že dvourozměrný náhodný vektor $\begin{pmatrix} X \\ Y \end{pmatrix}$ se řídí dvourozměrným normálním rozložením $N_2\left(\begin{pmatrix} \mu_1 \\ \mu_2 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} \sigma_1^2 & \rho\sigma_1\sigma_2 \\ \rho\sigma_1\sigma_2 & \sigma_2^2 \end{pmatrix}\right)$, kde $\mu_1 = E(X)$, $\mu_2 = E(Y)$, $\sigma_1^2 = D(X)$, $\sigma_2^2 = D(Y)$, $\rho = R(X, Y)$
- při výraznějším porušení předpokladu dvourozměrné normality doporučuje použití metod, které jsou určeny pro náhodné veličiny ordinálního typu

Spearmanův koeficient pořadové korelace

Charles Edward Spearman (1863 – 1945): Britský psycholog a statistik, zakladatel faktorové analýzy

Nechť X, Y jsou náhodné veličiny ordinálního typu (tj. obsahová interpretace je možná jenom u relace rovnosti a relace uspořádání).

Pořídíme dvourozměrný náhodný výběr $(X_1, Y_1), \dots, (X_n, Y_n)$ z rozložení, jímž se řídí náhodný vektor (X, Y) . Označíme R_i pořadí náhodné veličiny X_i a Q_i pořadí náhodné veličiny Y_i , $i = 1, \dots, n$.

Spearmanův koeficient pořadové korelace: $r_s = 1 - \frac{6}{n(n^2 - 1)} \sum_{i=1}^n (R_i - Q_i)^2$.

Tento koeficient nabývá hodnot mezi -1 a 1 . Čím je bližší 1 , tím je silnější přímá pořadová závislost mezi veličinami X a Y , čím je bližší -1 , tím je silnější nepřímá pořadová závislost mezi veličinami X a Y . Teoretická hodnota Spearmanova koeficientu se značí ρ_s .

Vlastnosti Spearmanova koeficientu pořadové korelace

Pro Spearmanův koeficient pořadové korelace platí $-1 \leq r_s \leq 1$. Čím je bližší 1, tím je silnější přímá pořadová závislost mezi veličinami X a Y, čím je bližší -1 , tím je silnější nepřímá pořadová závislost mezi veličinami X a Y.

Je-li $r_s = 1$ resp. $r_s = -1$, pak realizace $(x_i, y_i), i = 1, \dots, n$ daného náhodného výběru leží na nějaké rostoucí resp. klesající funkci.

Hodnoty r_s se nezmění, když u x-ových y-ových hodnot současně provedeme vzestupnou či sestupnou transformaci.

Hodnoty r_s se vynásobí -1 , když x-ové hodnoty podrobíme vzestupné a y-ové hodnoty sestupné transformaci (či naopak).

Koeficient je symetrický.

Koeficient je rezistentní vůči odlehlým hodnotám.

Význam absolutní hodnoty Spearmanova koeficientu:

mezi 0 až 0,1 ... zanedbatelná pořadová závislost,
mezi 0,1 až 0,3 ... slabá pořadová závislost,
mezi 0,3 až 0,7 ... střední pořadová závislost,
mezi 0,7 až 1 ... silná pořadová závislost.

Spearmanův koeficient pořadové korelace se používá v situacích, kdy

- zkoumaná data mají ordinální charakter
- nelze předpokládat, že vztah mezi veličinami X, Y je lineární
- náhodný výběr nepochází z dvourozměrného normálního rozložení

Testování nezávislosti ordinálních veličin

Na hladině významnosti α testujeme hypotézu H_0 : X, Y jsou pořadově nezávislé náhodné veličiny proti

- oboustranné alternativě H_1 : X, Y jsou pořadově závislé náhodné veličiny
- levostranné alternativě H_1 : mezi X a Y existuje nepřímá pořadová závislost
- pravostranné alternativě H_1 : mezi X a Y existuje přímá pořadová závislost).

Jako testová statistika slouží Spearmanův koeficient pořadové korelace r_S .

Nulovou hypotézu zamítáme na hladině významnosti α ve prospěch

- oboustranné alternativy, když $|r_S| \geq r_{S,1-\alpha/2}(n)$
- levostranné alternativy, když $r_S \leq -r_{S,1-\alpha}(n)$
- pravostranné alternativy, když $r_S \geq r_{S,1-\alpha}(n)$,

kde $r_{S,1-\alpha}(n)$ je kritická hodnota, kterou pro $\alpha = 0,05$ nebo $0,01$ a $n \leq 30$ najdeme v tabulkách.

Asymptotické varianty testu

Pro $n > 20$ lze použít testovou statistiku $T_0 = \frac{r_s \sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r_s^2}}$, která se v případě platnosti nulové hypotézy asymptoticky řídí rozložením $t(n-2)$.

Kritický obor pro oboustrannou alternativu: $W = (-\infty, -t_{1-\alpha/2}(n-2)) \cup (t_{1-\alpha/2}(n-2), \infty)$

Kritický obor pro levostrannou alternativu:

$$W = (-\infty, -t_{1-\alpha}(n-2))$$

Kritický obor pro pravostrannou alternativu:

$$W = (t_{1-\alpha}(n-2), \infty).$$

Hypotézu o pořadové nezávislosti náhodných veličin X, Y zamítáme na asymptotické hladině významnosti α , když $t_0 \in W$.

Upozornění: Systém STATISTICA používá tuto variantu testu pořadové nezávislosti bez ohledu na rozsah náhodného výběru.

Pro $n > 30$ lze použít testovou statistiku $r_s \sqrt{n-1}$. Platí-li H_0 , pak $r_s \sqrt{n-1} \approx N(0, 1)$. Nulovou hypotézu tedy zamítáme na asymptotické hladině významnosti α ve prospěch

oboustranné alternativy, když $r_s \sqrt{n-1} \in (-\infty, -u_{1-\alpha/2}) \cup (u_{1-\alpha/2}, \infty)$,

levostranné alternativy, když $r_s \sqrt{n-1} \in (-\infty, -u_{1-\alpha})$,

pravostranné alternativy, když $r_s \sqrt{n-1} \in (u_{1-\alpha}, \infty)$

Příklad na testování pořadové nezávislosti (jsou známa pořadí):

Dva lékaři hodnotili stav sedmi pacientů po témž chirurgickém zákroku. Postupovali tak, že nejvyšší pořadí dostal nejtěžší případ.

Číslo pacienta	1	2	3	4	5	6	7
Hodnocení 1. lékaře	4	1	6	5	3	2	7
Hodnocení 2. lékaře	4	2	5	6	1	3	7

Vypočtěte Spearmanův koeficient a na hladině významnosti 0,05 testujte hypotézu, že hodnocení obou lékařů jsou pořadově nezávislá.

Řešení:

Na hladině významnosti 0,05 testujeme H_0 : X, Y jsou pořadově nezávislé náhodné veličiny proti oboustranné alternativě H_1 : X, Y jsou pořadově závislé náhodné veličiny. V tomto příkladě přímo známe pořadí R_i (tj. hodnocení 1. lékaře) a pořadí Q_i (tj. hodnocení 2. lékaře). Vypočteme

$$r_s = 1 - \frac{6}{7(7^2 - 1)} \left[(4 - 4)^2 + (1 - 2)^2 + (6 - 5)^2 + (5 - 6)^2 + (3 - 1)^2 + (2 - 3)^2 + (7 - 7)^2 \right] = 0,857.$$

Kritická hodnota: $r_{s,0,95}(7) = 0,745$. Protože $0,857 \geq 0,745$, nulovou hypotézu zamítáme na hladině významnosti 0,05.

Výpočet pomocí systému STATISTICA

Vytvoříme datový soubor o dvou proměnných X (hodnocení 1. lékaře), Y (hodnocení 2. lékaře) a sedmi případech. Do proměnných X a Y zapíšeme zjištěná hodnocení.

	1 X	2 Y
1	4	4
2	1	2
3	6	5
4	5	6
5	3	1
6	2	3
7	7	7

Statistiky – Neparametrické statistiky – Korelace – OK – vybereme Vytvořit detailní report - Proměnné X, Y – OK – Spearmanův koef. R. Dostaneme tabulku

Dvojice proměnných	Spearmanovy korelace (dva lekari.sta) ChD vynechány párově Označ. korelace jsou významné na hl. p <,05000			
	Počet plat.	Spearman R	t(N-2)	Úroveň p
X & Y	7	0,857143	3,721042	0,013697

Spearmanův koeficient pořadové korelace nabývá hodnoty 0,857, testová statistika se realizuje hodnotou 3,721, odpovídající p-hodnota je 0,0137, tedy na asymptotické hladině významnosti 0,05 zamítáme hypotézu o pořadové nezávislosti hodnocení dvou lékařů ve prospěch oboustranné alternativy.

Příklad na testování pořadové nezávislosti (pořadí musíme stanovit):

Jsou dány realizace náhodného výběru z dvourozměrného rozložení, kterým se řídí náhodný vektor (X,Y): (2,5 13,4), (3,4 15,2), (1,3 11,8), (5,8 13,1), (3,6 14,5). Na hladině významnosti 0,05 testujte hypotézu, že náhodné veličiny jsou pořadově nezávislé proti oboustranné alternativě.

Řešení:

x_i	2,5	3,4	1,3	5,8	3,6
y_i	13,4	15,2	11,8	13,1	14,5
R_i	2	3	1	5	4
Q_i	3	5	1	2	4
$(R_i - Q_i)^2$	1	4	0	9	0

$$\text{Testová statistika: } r_s = 1 - \frac{6}{n(n^2 - 1)} \sum_{i=1}^n (R_i - Q_i)^2 = 1 - \frac{6}{5 \cdot 24} 14 = 0,3$$

Kritická hodnota: pro $n = 5$ a $\alpha = 0,05$ je kritická hodnota 0,9. Protože testová statistika se realizuje hodnotou 0,3, hypotézu o pořadové nezávislosti veličin X a Y nezamítáme na hladině významnosti 0,05.

Výpočet pomocí systému STATISTICA

Postupujeme úplně stejně jako v předešlém případě. Výstupní tabulka má tvar:

	Spearmanovy korelace (poradova korelace.sta) ChD vynechány párově Označ. korelace jsou významné na hl. $p <,05000$			
Dvojice proměnných	Počet plat.	Spearman R	t(N-2)	Úroveň p
X & Y	5	0,300000	0,544705	0,623838

Spearmanův koeficient pořadové korelace nabývá hodnoty 0,3, testová statistika se realizuje hodnotou 0,5447, odpovídající p-hodnota je 0,6238, tedy na asymptotické hladině významnosti 0,05 nezamítáme hypotézu o pořadové nezávislosti veličin X, Y.

Pearsonův koeficient korelace

Karl Pearson (1857 – 1936): Britský statistik

Číslo

$$R(X, Y) = \begin{cases} E\left(\frac{X - E(X)}{\sqrt{D(X)}} \cdot \frac{Y - E(Y)}{\sqrt{D(Y)}}\right) = \frac{C(X, Y)}{\sqrt{D(X)}\sqrt{D(Y)}} & \text{pro } \sqrt{D(X)}\sqrt{D(Y)} > 0 \\ 0 & \text{jinak} \end{cases}$$

se nazývá Pearsonův koeficient korelace.

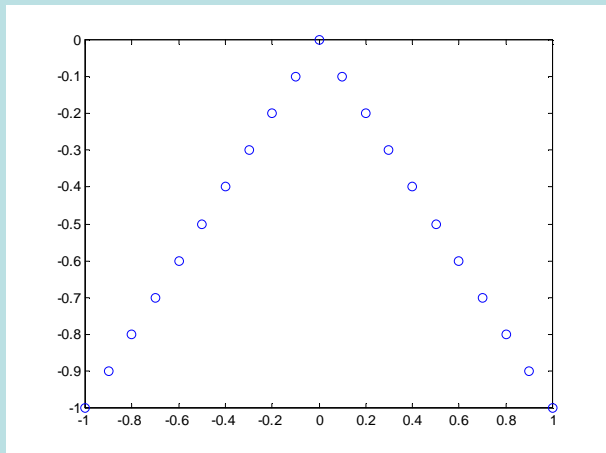
(Pro výpočet Pearsonova koeficientu korelace musíme znát simultánní distribuční funkci $\Phi(x, y)$ v obecném případě resp. simultánní hustotu pravděpodobnosti $\varphi(x, y)$ ve spojitém případě resp. simultánní pravděpodobnostní funkci $\pi(x, y)$ v diskrétním případě.)

Vlastnosti Pearsonova koeficientu korelace

- a) $R(a_1, Y) = R(X, a_2) = R(a_1, a_2) = 0$
- b) $R(a_1 + b_1X, a_2 + b_2Y) = \operatorname{sgn}(b_1b_2) R(X, Y) = \begin{cases} R(X, Y) \text{ pro } b_1b_2 > 0 \\ -R(X, Y) \text{ pro } b_1b_2 < 0 \end{cases}$
- c) $R(X, X) = 1$ pro $D(X) \neq 0$, $R(X, X) = 0$ jinak
- d) $R(X, Y) = R(Y, X)$
- e) $|R(X, Y)| \leq 1$ a rovnost nastane tehdy a jen tehdy, když mezi veličinami X, Y existuje s pravděpodobností 1 úplná lineární závislost, tj. existují konstanty a, b tak, že pravděpodobnost $P(Y = a + bX) = 1$. Přitom $R(X, Y) = 1$, když $b > 0$ a $R(X, Y) = -1$, když $b < 0$. (Uvedená nerovnost se nazývá Cauchyova – Schwarzova – Buňakovského nerovnost.)

Z vlastností Pearsonova koeficientu korelace vyplývá, že se hodí pouze k měření těsnosti lineárního vztahu veličin X a Y . Při složitějších závislostech může dojít k paradoxní situaci, že Pearsonův koeficient korelace je nulový.

Ilustrace:

Definice nekorelovanosti

Je-li $R(X, Y) = 0$, pak řekneme, že náhodné veličiny jsou **nekorelované**. (Znamená to, že mezi X a Y neexistuje žádná lineární závislost. Jsou-li náhodné veličiny X, Y stochasticky nezávislé, pak jsou samozřejmě i nekorelované.)

Je-li $R(X, Y) > 0$, pak řekneme, že náhodné veličiny jsou **kladně korelované**. (Znamená to, že s růstem hodnot veličiny X rostou hodnoty veličiny Y a s poklesem hodnot veličiny X klesají hodnoty veličiny Y.)

Je-li $R(X, Y) < 0$, pak řekneme, že náhodné veličiny **jsou záporně korelované**. (Znamená to, že s růstem hodnot veličiny X klesají hodnoty veličiny Y a s poklesem hodnot veličiny X rostou hodnoty veličiny Y.)

Výběrový koeficient korelace

Nechť $(X_1, Y_1), \dots, (X_n, Y_n)$ náhodný výběr rozsahu n z dvourozměrného rozložení daného distribuční funkcí $\Phi(x,y)$.
Z tohoto dvourozměrného náhodného výběru můžeme stanovit:

$$\text{výběrové průměry } M_1 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i, \quad M_2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n Y_i,$$

$$\text{výběrové rozptyly } S_1^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (X_i - M_1)^2, \quad S_2^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (Y_i - M_2)^2,$$

$$\text{výběrovou kovarianci } S_{12} = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (X_i - M_1)(Y_i - M_2) \text{ a s jejich pomocí zavedeme}$$

$$\text{výběrový koeficient korelace } R_{12} = \begin{cases} \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n \frac{X - M_1}{S_1} \cdot \frac{Y - M_2}{S_2} = \frac{S_{12}}{S_1 S_2} \text{ pro } S_1 S_2 > 0 \\ 0 \text{ jinak} \end{cases} . \text{ Vlastnosti Pearsonova koeficientu korelace se}$$

přenášejí i na výběrový koeficient korelace.

(Spearmanův koeficient pořadové korelace odpovídá Pearsonovu koeficientu korelace aplikovanému na pořadí.)

Příklad: Výpočet realizace výběrového koeficientu korelace

U 65 zaměstnanců jisté firmy byla zjišťována délka praxe v letech (veličina X) a výška prémie v Kč (veličina Y). Dvouzměrné rozložení četností je dáno kontingenční tabulkou:

x	y						
	1250	1750	2250	2750	3250	3750	4250
12,5	5	3	0	0	0	0	0
17,5	2	4	4	0	0	0	0
22,5	0	1	6	7	4	0	0
27,5	0	0	1	3	7	1	0
32,5	0	0	0	1	10	5	1

Vypočítejte realizaci r_{12} výběrového koeficientu korelace R_{12} a interpretujte jeho hodnotu. Pro úsporu času máte uvedeny následující součty:

$$\sum_{j=1}^5 n_{.j} x_{[j]} = 1562,5, \sum_{k=1}^7 n_{.k} y_{[k]} = 172750, \sum_{j=1}^5 n_{.j} x_{[j]}^2 = 40456, \sum_{k=1}^7 n_{.k} y_{[k]}^2 = 498562500,$$

$$\sum_{j=1}^5 \sum_{k=1}^7 n_{jk} x_{[j]} y_{[k]} = 4446875$$

Řešení:

Známe tyto součty: $\sum_{j=1}^5 n_{j \cdot} x_{[j]} = 1562,5$, $\sum_{k=1}^7 n_{\cdot k} y_{[k]} = 172750$, $\sum_{j=1}^5 n_{j \cdot} x_{[j]}^2 = 40456$, $\sum_{k=1}^7 n_{\cdot k} y_{[k]}^2 = 498562500$, $\sum_{j=1}^5 \sum_{k=1}^7 n_{jk} x_{[j]} y_{[k]} = 4446875$

Vypočteme

$$\text{průměrnou délku praxe: } m_1 = \frac{1562,5}{65} = 24,038,$$

$$\text{průměrnou výšku prémie: } m_2 = \frac{172750}{65} = 2657,692$$

$$\text{rozptyl délky praxe: } s_1^2 = \frac{1}{64} \left(40456 - 65 \cdot \left(\frac{1562,5}{65} \right)^2 \right) = 45,25$$

$$\text{rozptyl výše prémie: } s_2^2 = \frac{1}{64} \left(498562500 - 65 \cdot \left(\frac{172750}{65} \right)^2 \right) = 616346$$

$$\text{kovariance délky praxe a výše prémie: } s_{12} = \frac{1}{64} \left(4446875 - 65 \cdot \frac{1562,5}{65} \cdot \frac{172750}{65} \right) = 4597,4$$

$$\text{koeficient korelace délky praxe a výše prémie: } r_{12} = \frac{4597,4}{\sqrt{45,25} \sqrt{616346}} = 0,8705$$

Hodnota koeficientu korelace svědčí o tom, že mezi délkou praxe a výškou prémie existuje dosti silná přímá lineární závislost – čím delší praxe, tím vyšší prémie.

Pearsonův koeficient korelace dvourozměrného normálního rozložení

Jak bylo uvedeno v motivaci, korelační analýza předpokládá, že daný náhodný výběr pochází z dvourozměrného normálního rozložení. Proč je tento předpoklad tak důležitý? Odpověď poskytne následující věta.

Nechť náhodný vektor (X, Y) má dvourozměrné normální rozložení s hustotou

$$\varphi(x, y) = \frac{1}{2\pi\sigma_1\sigma_2\sqrt{1-\rho^2}} e^{-\frac{1}{2(1-\rho^2)}\left[\left(\frac{x-\mu_1}{\sigma_1}\right)^2 - 2\rho\frac{x-\mu_1}{\sigma_1}\frac{y-\mu_2}{\sigma_2} + \left(\frac{y-\mu_2}{\sigma_2}\right)^2\right]}, \text{ přičemž } \mu_1 = E(X), \mu_2 = E(Y), \sigma_1^2 = D(X), \sigma_2^2 = D(Y), \rho = R(X, Y).$$

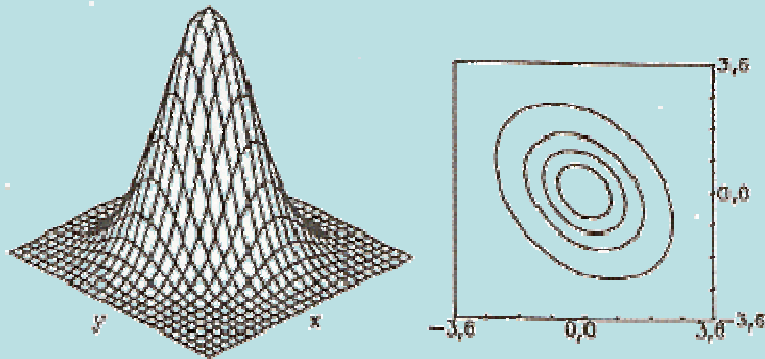
$$\text{Marginální hustoty jsou: } \varphi_1(x) = \int_{-\infty}^{\infty} \varphi(x, y) dy = \dots = \frac{1}{\sigma_1\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{(x-\mu_1)^2}{2\sigma_1^2}}, \quad \varphi_2(y) = \int_{-\infty}^{\infty} \varphi(x, y) dx = \dots = \frac{1}{\sigma_2\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{(y-\mu_2)^2}{2\sigma_2^2}}.$$

Je-li $\rho = 0$, pak pro $\forall(x, y) \in \mathbb{R}^2$: $\varphi(x, y) = \varphi_1(x)\varphi_2(y)$, tedy náhodné veličiny X, Y jsou stochasticky nezávislé. Jinými slovy: **stochastická nezávislost složek X, Y normálně rozloženého náhodného vektoru je ekvivalentní jejich nekorelovanosti**. Pro jiná dvourozměrná rozložení to neplatí!

Upozornění: nadále budeme předpokládat, že $(X_1, Y_1), \dots, (X_n, Y_n)$ je náhodný výběr rozsahu n z dvourozměrného normálního rozložení $N_2\left(\begin{pmatrix} \mu_1 \\ \mu_2 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} \sigma_1^2 & \rho\sigma_1\sigma_2 \\ \rho\sigma_1\sigma_2 & \sigma_2^2 \end{pmatrix}\right)$.

Předpoklad dvourozměrné normality lze orientačně ověřit pomocí dvourozměrného tečkového diagramu: tečky by měly zhruba rovnoměrně vyplnit vnitřek elipsovitého obrazce. Vrstevnice hustoty dvourozměrného normálního rozložení jsou totiž elipsy:

Graf hustoty a vrstevnice dvourozměrného normálního rozložení s parametry $\mu_1 = 0, \mu_2 = 0, \sigma_1^2 = 1, \sigma_2^2 = 1, \rho = -0,75$:

Do dvourozměrného tečkového diagramu můžeme ještě zakreslit $100(1-\alpha)\%$ elipsu konstantní hustoty pravděpodobnosti. Bude-li více než $100\alpha\%$ teček ležet vně této elipsy, svědčí to o porušení dvourozměrné normality. Bude-li mít hlavní osa elipsy kladnou resp. zápornou směrnici, znamená to, že mezi veličinami X a Y existuje určitý stupeň přímé resp. nepřímé lineární závislosti.

Testování hypotézy o nezávislosti

Na hladině významnosti α testujeme H_0 : X, Y jsou stochasticky nezávislé náhodné veličiny (tj. $\rho = 0$) proti

- oboustranné alternativě H_1 : X, Y nejsou stochasticky nezávislé náhodné veličiny (tj. $\rho \neq 0$)
- levostranné alternativě H_1 : X, Y jsou záporně korelované náhodné veličiny (tj. $\rho < 0$)
- pravostranné alternativě H_1 : X, Y jsou kladně korelované náhodné veličiny (tj. $\rho > 0$).

Testová statistika má tvar: $T_0 = \frac{R_{12} \sqrt{n-2}}{\sqrt{1-R_{12}^2}}$.

Platí-li nulová hypotéza, pak $T_0 \sim t(n-2)$.

Kritický obor pro test H_0 proti

- oboustranné alternativě: $W = (-\infty, -t_{1-\alpha/2}(n-2)) \cup (t_{1-\alpha/2}(n-2), \infty)$,
- levostranné alternativě: $W = (-\infty, -t_{1-\alpha}(n-2))$,
- pravostranné alternativě: $W = (t_{1-\alpha}(n-2), \infty)$.

H_0 zamítáme na hladině významnosti α , když $t_0 \in W$.

Příklad: Testování hypotézy o nezávislosti proti oboustranné alternativě

V dílně pracuje 15 dělníků. Byl u nich zjištěn počet směn odpracovaných za měsíc (náhodná veličina X) a počet zhotovených výrobků (náhodná veličina Y):

X 20 21 18 17 20 18 19 21 20 14 16 19 21 15 15
Y 92 93 83 80 91 85 82 98 90 60 73 86 96 64 81.

Předpokládejte, že data pocházejí z dvourozměrného normálního rozložení. Vypočtěte výběrový koeficient korelace mezi X a Y a na hladině 0,01 testujte hypotézu o nezávislosti X a Y proti oboustranné alternativě.

Řešení:

Vypočteme realizace

výběrových průměrů: $m_1 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i = 18,267$, $m_2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i = 83,6$,

výběrových rozptylů: $s_1^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - m_1)^2 = 5,6381$, $s_2^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (y_i - m_2)^2 = 121,4$,

výběrové kovariance: $s_{12} = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - m_1)(y_i - m_2) = 24,2571$,

výběrového koeficientu korelace: $r_{12} = \frac{s_{12}}{s_1 s_2} = 0,927$.

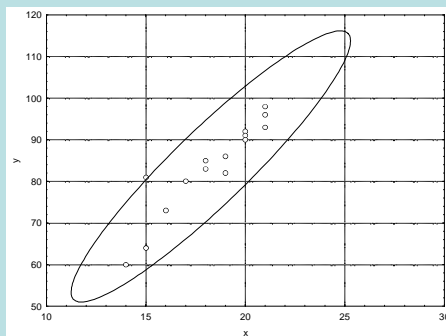
Realizace testové statistiky: $t_0 = \frac{r_{12} \sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r_{12}^2}} = 8,912$,

kritický obor $W = (-\infty, -t_{0,995}(13)) \cup (t_{0,995}(13), \infty) = (-\infty, -3,012) \cup (3,012, \infty)$.

Protože $t_0 \in W$, hypotézu o nezávislosti veličin X a Y zamítáme na hladině významnosti 0,01. S rizikem omylu nejvýše 1% jsme tedy prokázali, že mezi počtem směn odpracovaných za měsíc a počtem zhotovených výrobků existuje závislost.

Výpočet pomocí systému STATISTICA

Vytvoříme datový soubor o dvou proměnných X, Y a 15 případech. Dvourozměrnou normalitu dat ověříme pomocí dvou-rozměrného tečkového diagramu: Grafy – Bodové grafy – Proměnné X, Y – OK – odškrtneme Typ proložení Lineární – na záložce Detaily zaškrtneme Elipsa Normální - OK.

Statistiky – Základní statistiky/tabulky – Korelační matice – OK – 2 seznamy (obd. matice) – X, Y – OK – na záložce Možnosti vybereme Zobrazit detailní tabulku výsledků – Výpočet.

Prom. X & prom. Y	Korelace (sмены a výrobky.sta) Označ. korelace jsou významné na hlad. $p < ,05000$ (Celé případy vynechány u ChD)										
	Průměr	Sm.Odch.	r(X,Y)	r2	t	p	N	Konst. záv.: Y	Směr. záv: Y	Konst. záv.: X	Směrnic záv.: X
X	18,26667	2,37447									
Y	83,60000	11,01817	0,927180	0,859663	8,923795	0,000001	15	5,010135	4,302365	1,562407	0,199812

Výběrový koeficient korelace se realizoval hodnotou 0,92718, testová statistika nabyla hodnoty 8,924, odpovídající p-hodnota je 0,000001, tedy na hladině významnosti 0,01 zamítáme hypotézu o nezávislosti veličin X, Y.

Příklad: Testování hypotézy o nezávislosti proti levostranné alternativě

Pracovník personálního oddělení určité firmy zkoumá, zda existuje vztah mezi věkem zaměstnance (náhodná veličina X) a počtem dní absence za rok (náhodná veličina Y). Proto náhodně vybral údaje o 10 zaměstnancích:

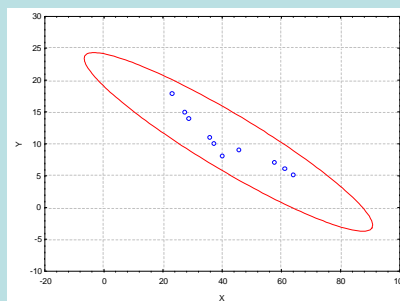
X 27 61 37 23 46 58 29 36 64 40

Y 15 6 10 18 9 7 14 11 5 8

Na hladině významnosti 0,05 testujte hypotézu, že X a Y jsou nezávislé náhodné veličiny proti alternativě, že X, Y jsou záporně korelované náhodné veličiny.

Řešení:

Předpoklad o dvourozměrné normalitě dat ověříme orientačně pomocí dvourozměrného tečkového diagramu.

Vzhled diagramu svědčí o tom, že předpoklad je oprávněný.

Na hladině významnosti 0,05 testujeme $H_0: \rho = 0$ proti $H_1: \rho < 0$. Vypočítáme $r_{12} = -0,9325$, tedy mezi věkem pracovníka a počtem dnů pracovní neschopnosti existuje silná nepřímá lineární závislost.

Realizace testové statistiky: $t_0 = \frac{r_{12} \sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r_{12}^2}} = -7,3053$,

kritický obor $W = (-\infty, -t_{0,95}(8)) = (-\infty, -1,8595)$.

Jelikož $t_0 \in W$, zamítáme na hladině významnosti 0,05 hypotézu o nezávislosti veličin X a Y ve prospěch levostranné alternativy. S rizikem omylu nejvýše 5% jsme prokázali, že mezi věkem pracovníka a počtem dnů absence za rok existuje nepřímá lineární závislost.

Výpočet pomocí systému STATISTICA

Můžeme využít toho, že již známe r_{12} . Statistika – Pravděpodobnostní kalkulátor – Korelace – vyplníme $n = 10$, $r = -0,9325$, odškrtneme Dvojitě, zaškrtneme Výpočet p z r – Výpočet. V okénku p se objeví hodnota 0,000041, tedy na hladině významnosti 0,05 zamítáme hypotézu o nezávislosti veličin X a Y ve prospěch jednostranné alternativy.

The screenshot shows a window titled "Rozdělení Pearson, moment. korelačního koeficientu". It contains several input fields and control elements:

- N: 10
- r: -0,9325
- P: ,000042
- Fisher. z: -1,677221
- Oboustranné
- Výpočet p z r
- Výpočet r z p
- Výpočet r ze z
- Do protokolu
- Buttons: Výpočet, Konec

Příklad: Testování hypotézy o nezávislosti proti pravostranné alternativě

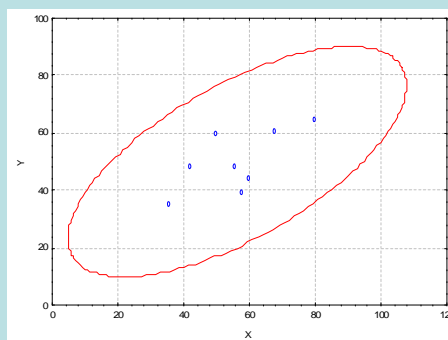
Máme k dispozici výsledky testů ze dvou předmětů zjištěné u osmi náhodně vybraných studentů určitého oboru.

Číslo studenta	1	2	3	4	5	6	7	8
Počet bodů v 1. testu	80	50	36	58	42	60	56	68
Počet bodů ve 2. testu	65	60	35	39	48	44	48	61

Na hladině významnosti 0,05 testujte hypotézu, že výsledky obou testů nejsou kladně korelované.

Řešení:

Nejprve se musíme přesvědčit, že uvedené výsledky lze považovat za realizace náhodného výběru z dvourozměrného normálního rozložení. Lze tak učinit orientačně pomocí dvourozměrného tečkového diagramu. Tečky by měly vytvořit elipsovitý obrazec.

Obrázek svědčí o tom, že předpoklad dvourozměrné normality je oprávněný a že mezi počty bodů z 1. a 2. testu bude existovat určitý stupeň přímé lineární závislosti.

Na hladině významnosti 0,05 testujeme $H_0: \rho = 0$ proti pravostranné alternativě $H_1: \rho > 0$.

Výpočtem zjistíme: $r_{12} = 0,6668$, $t_0 = 2,1917$. Stanovíme kritický obor: $W = \langle t_{0,95}(6); \infty \rangle = \langle 1,9432; \infty \rangle$. Jelikož $t_0 \in W$, zamítáme na hladině významnosti 0,05 hypotézu o nezávislosti veličin X a Y ve prospěch pravostranné alternativy. S rizikem omylu nejvýše 5% jsme prokázali, že mezi výsledky 1. a 2. testu existuje přímá lineární závislost.

Výpočet pomocí systému STATISTICA

Můžeme využít toho, že již známe r_{12} . Statistiky – Pravděpodobnostní kalkulátor – Korelace – vyplníme $n = 8$, $r = 0,6668$, odškrtneme Dvojité, zaškrtneme Výpočet p z r – Výpočet. V okénku p se objeví hodnota 0,035455, tedy na hladině významnosti 0,05 zamítáme hypotézu o nezávislosti veličin X a Y ve prospěch pravostranné alternativy.

Rozdělení Pearson. moment. korelačního koeficientu

N: 8

r: 0,6668

P: ,035455

Fisher. z: ,804959

Oboustranné

Výpočet p z r

Výpočet r z p

Výpočet r ze z

D₀ protokolu

Vypočet

Konec

Porovnání koeficientu korelace s danou konstantou

Nechť c je reálná konstanta. Testujeme $H_0: \rho = c$ proti $H_1: \rho \neq c$. (Tento test se provádí např. tehdy, když experimentátor porovnává vlastnosti svých dat s vlastnostmi uváděnými v literatuře.) Test je založen na statistice

$$U = \left(Z - \frac{1}{2} \ln \frac{1+c}{1-c} - \frac{c}{2(n-1)} \right) \sqrt{n-3}, \text{ která má za platnosti } H_0 \text{ pro } n \geq 10 \text{ asymptoticky rozložení } N(0,1), \text{ přičemž } Z = \frac{1}{2} \ln \frac{1+R_{12}}{1-R_{12}}$$

je tzv. **Fisherova Z-transformace**. Kritický obor pro test H_0 proti oboustranné alternativě tedy je

$$W = (-\infty, -u_{1-\alpha/2}) \cup (u_{1-\alpha/2}, \infty). H_0 \text{ zamítáme na asymptotické hladině významnosti } \alpha, \text{ když } U \in W.$$

Příklad: U 600 vzorků rudy byl stanoven obsah železa dvěma analytickými metodami s výběrovým koeficientem korelace 0,85. V literatuře se uvádí, že koeficient korelace těchto dvou metod má být 0,9. Na asymptotické hladině významnosti 0,05 testujte hypotézu

$H_0: \rho = 0,9$ proti $H_1: \rho \neq 0,9$.

Řešení: $Z = \frac{1}{2} \ln \frac{1+0,85}{1-0,85} = 1,2562$, $U = \left(1,2562 - \frac{1}{2} \ln \frac{1+0,9}{1-0,9} - \frac{0,9}{2(600-1)} \right) \sqrt{600-3} = -5,2976$, $u_{0,975} = 1,96$, $W = (-\infty, -1,96) \cup (1,96, \infty)$.

Protože $U \in W$, H_0 zamítáme na asymptotické hladině významnosti 0,05.

Výpočet pomocí systému STATISTICA (pouze přibližný):

Statistiky – Základní statistiky a tabulky – Testy rozdílů: r, %, průměry – OK – vybereme Rozdíl mezi dvěma korelačními koeficienty. Do políčka r1 napíšeme 0,85, do políčka N1 napíšeme 600, do políčka r2 napíšeme 0,9, do políčka N2 napíšeme 32767 (větší hodnotu systém neumožní) - Výpočet. Dostaneme p-hodnotu 0,0000, tedy zamítáme nulovou hypotézu na asymptotické hladině významnosti 0,05.

The screenshot shows the 'Testy rozdílů: r, %, průměry: Tabulka 1' dialog box in the STATISTICA software. The dialog is divided into three sections, each with a 'Výpočet' button and a 'Storno' button at the top right.

- Rozdíl mezi dvěma korelačními koeficienty:** r1: .85, N1: 600, r2: .90, N2: 32767, p: .0000. Radio buttons for 'Jednostr.' and 'Oboustr.' are present, with 'Oboustr.' selected.
- Rozdíl mezi dvěma průměry (normální rozdělení):** Pr1: 0., SmOd1: 1., N1: 10, Pr2: 0., SmOd2: 1., N2: 10, p: 1.0000. Radio buttons for 'Jednostr.' and 'Oboustr.' are present, with 'Oboustr.' selected. A checkbox for 'Výběrový průměr vs. střední hodnota' is unchecked.
- Rozdíl mezi dvěma poměry:** P 1: .50000, N1: 10, P 2: .50000, N2: 10, p: 1.0000. Radio buttons for 'Jednostr.' and 'Oboustr.' are present, with 'Oboustr.' selected.

Porovnání dvou korelačních koeficientů

Nechť jsou dány dva nezávislé náhodné výběry o rozsazích n a n^* z dvourozměrných normálních rozložení s korelačními koeficienty ρ a ρ^* . Testujeme $H_0: \rho = \rho^*$ proti $H_1: \rho \neq \rho^*$. Označme R_{12} výběrový korelační koeficient 1. výběru a R_{12}^*

výběrový korelační koeficient 2. výběru. Položme $Z = \frac{1}{2} \ln \frac{1+R_{12}}{1-R_{12}}$ a $Z^* = \frac{1}{2} \ln \frac{1+R_{12}^*}{1-R_{12}^*}$. Platí-li H_0 , pak testová statistika

$U = \frac{Z - Z^*}{\sqrt{\frac{1}{n-3} + \frac{1}{n^*-3}}}$ má asymptoticky rozložení $N(0,1)$. Kritický obor pro test H_0 proti oboustranné alternativě tedy je

$W = (-\infty, -u_{1-\alpha/2}) \cup (u_{1-\alpha/2}, \infty)$. H_0 zamítáme na asymptotické hladině významnosti α , když $U \in W$.

Příklad: Lékařský výzkum se zabýval sledováním koncentrací látek A a B v moči pacientů trpících určitou ledvinovou chorobou. U 100 zdravých jedinců činil výběrový korelační koeficient mezi koncentracemi obou látek 0,65 a u 142 osob trpících zmíněnou chorobou byl 0,37. Na asymptotické hladině významnosti 0,05 testujte hypotézu, že korelační koeficienty v obou skupinách se neliší.

Řešení: $Z = \frac{1}{2} \ln \frac{1+0,65}{1-0,65} = 0,7753$, $Z^* = \frac{1}{2} \ln \frac{1+0,37}{1-0,37} = 0,3884$, $U = \frac{0,7753 - 0,3884}{\sqrt{\frac{1}{100-3} + \frac{1}{142-3}}} = 2,9242$, $u_{0,975} = 1,96$, $W = (-\infty, -1,96) \cup (1,96, \infty)$.

Protože $U \in W$, H_0 zamítáme na asymptotické hladině významnosti 0,05.

Výpočet pomocí systému STATISTICA:

Statistiky – Základní statistiky a tabulky – Testy rozdílů: r, %, průměry – OK – vybereme Rozdíl mezi dvěma korelačními koeficienty. Do políčka r1 napíšeme 0,65, do políčka N1 napíšeme 100, do políčka r2 napíšeme 0,37, do políčka N2 napíšeme 142 - Výpočet. Dostaneme p-hodnotu 0,0038, tedy zamítáme nulovou hypotézu na asymptotické hladině významnosti 0,05.

Testy rozdílů: r, %, průměry: smeny a vyrobky.sta

Poslat/lisknout výsledky každ. výpočtu do okna protokolu

Storno

Rozdíl mezi dvěma korelačními koeficienty

r1: .65 N1: 100 p: .0038 Jednostr. Oboustr.

r2: .37 N2: 142

Rozdíl mezi dvěma průměry (normální rozdělení)

Pr1: 0, SmOd1: 1, N1: 10 p: 1,0000

Pr2: 0, SmOd2: 1, N2: 10 Jednostr. Oboustr.

Výběrový průměr vs. střední hodnota

Rozdíl mezi dvěma poměry

P 1: .50000 N1: 10 p: 1,0000 Jednostr. Oboustr.

P 2: .50000 N2: 10

Interval spolehlivosti pro korelační koeficient

Jestliže dvourozměrný náhodný výběr rozsahu n pochází z dvourozměrného normálního rozložení, jehož korelační koeficient se příliš neliší od nuly (je splněna podmínka $|\rho| < 0,5$) a rozsah výběru je dostatečně velký ($n \geq 100$), lze odvodit, že $100(1-\alpha)\%$ interval spolehlivosti pro ρ má meze $R_{12} \pm u_{1-\alpha/2} \frac{1-R_{12}^2}{\sqrt{n-3}}$.

Nejsou-li uvedené podmínky splněny, pak nelze tento vzorec použít, protože rozložení výběrového korelačního koeficientu je příliš zešikmené. V takovém případě využijeme toho, že náhodná veličina $Z = \frac{1}{2} \ln \frac{1+R_{12}}{1-R_{12}}$ má i při malém rozsahu výběru

přibližně normální rozložení se střední hodnotou $E(Z) = \frac{1}{2} \ln \frac{1+\rho}{1-\rho} + \frac{\rho}{2(n-1)}$ (2. sčítanec lze při větším n zanedbat) a rozptylem

$D(Z) = \frac{1}{n-3}$. Standardizací veličiny Z dostaneme veličinu $U = \frac{Z - E(Z)}{\sqrt{D(Z)}}$, která má asymptoticky rozložení $N(0,1)$. Tudíž

$100(1-\alpha)\%$ asymptotický interval spolehlivosti pro $\frac{1}{2} \ln \frac{1+\rho}{1-\rho}$ bude mít meze $Z \pm \frac{u_{1-\alpha/2}}{\sqrt{n-3}}$. Interval spolehlivosti pro ρ pak dostaneme zpětnou transformací.

Poznámka: Jelikož $Z = \operatorname{arctgh} R_{12}$, dostáváme $R_{12} = \operatorname{tgh} Z$ a meze intervalu spolehlivosti pro ρ můžeme psát ve tvaru

$$\operatorname{tgh} \left(Z \pm \frac{u_{1-\alpha/2}}{\sqrt{n-3}} \right), \text{ přičemž } \operatorname{tgh} x = \frac{e^x - e^{-x}}{e^x + e^{-x}}.$$

Příklad: Pracovník personálního oddělení určité firmy zkoumá, zda existuje vztah mezi počtem dní absence za rok (veličina Y) a věkem pracovníka (veličina X). Proto náhodně vybral údaje o 10 pracovnících.

Č.prac.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
X	27	61	37	23	46	58	29	36	64	40
Y	15	6	10	18	9	7	14	11	5	8

Za předpokladu, že uvedené údaje tvoří číselné realizace náhodného výběru rozsahu 10 z dvourozměrného normálního rozložení, vypočtete výběrový korelační koeficient a sestrojte 95% asymptotický interval spolehlivosti pro skutečný korelační koeficient ρ .

Řešení: Již dříve jsme vypočítali, že $r_{12} = -0,9325$, tedy mezi věkem pracovníka a počtem dnů pracovní neschopnosti existuje silná nepřímá lineární závislost.

Ruční výpočet mezí intervalu spolehlivosti:

Vypočítáme $Z = \frac{1}{2} \ln \frac{1+R_{12}}{1-R_{12}} = \frac{1}{2} \ln \frac{1-0,9325}{1+0,9325} = -1,6772$. Meze 95% asymptotického intervalu spolehlivosti pro ρ jsou

$\operatorname{tgh}\left(-1,6772 \pm \frac{1,96}{\sqrt{7}}\right)$, tedy $-0,9842 < \rho < -0,7336$ s pravděpodobností přibližně 0,95.

Výpočet pomocí systému STATISTICA:

Využijeme modul Analýza síly testu.

Statistiky – Analýza síly testu – Odhad intervalu – Jedna korelace, t-test – OK – Pozorované R: -0,9325, N: 10, zaškrtneme Fisherovo Z (původ.) – Vypočítat.

	Odhad intervalu Jedna korelace, t-test
	Hodnota
Pozorovaný korel. koef. R	-0,9325
Korelace dle nulové hypotézy (R ₀)	0,0000
Oboustranná p-hodnota	2,0000
Velikost vz. ve skup. (N)	10,0000
Interval spolehlivosti	0,9500
Meze spolehlivosti (Fisher. Z původní):	
R ₀ :	
Dolní mez	-0,9842
Horní mez	-0,7336

Vidíme, že $-0,9842 < \rho < -0,7336$ s pravděpodobností aspoň 0,95.